

A történelem tükröződései

Spiró György: *Messiások*. Magvető, Budapest, 2007

Andrzej Towiański vilnai – ma Vilnius – ügyvéd a párizsi lengyel emigránsok körében szektát alapított: tanait (noha nem hozott létre rendszeres filozófiát – ehhez nem is volt elég műveltsége, és nem is rendelkezett a szükséges intellektuális, illetve írói készségekkel) „messianizmus”-ként tartja nyilván a történelmi-kulturális emlékezet. Ügyének megnyerte Adam Miczkiewiczet, a legjelentősebb lengyel romantikus költőt – ez is történelmi tény. Tanai térhódításának és hatásának – a kiábrándult emigráció csodaváró beállítottsága mellett – a költő eszmei támogatása lehet az egyik legfontosabb magyarázata. De ha tovább vizsgáljuk a regény megjelenítette személyek és események valóságát, ugyancsak hiteles momentumokra bukkanunk. A szektánsok körében találjuk Juliusz Słowackit, akit – noha tagjai a triászok természetéhez híven utálták egymást – a „három lengyel bárd” egyikeként tartunk számon. S valóságos alak volt Kajsiewicz pap, miképp Antoni Gorecki, Sewerin Goszczyński, Bohdan Zaleski kisebb jelentőségű költők, Eustachy Januszkiewicz könyvkiadó és az emigránsok legmagasabb rangú méltósága, Czartoryski herceg is. Spiró egyik interjújából megtudjuk, hogy még Gerson Ram, a közember, a regény tulajdonképpeni főszereplője is létezett, s talán még az is igaz, hogy annak idején fogadta a pápa.

Minden együtt van tehát e műben ahhoz, ami egy történelmi regény – legyen szó akár hagyományos, akár XX. század végi formájáról – létrejöttéhez szükséges: olyan klasszikus feltételek, mint a megjelenített történelmi személyiségeknek a közmegegyezéssel ideálképekhez való igazodása, a lineáris és kauzális cselekményvezetés, a háttérnarratívák verifikációs ereje, miként a jelenre kérdés, a válságmodellálás és a tér-idő dimenziók virtuálissá oldása a modern történelmi elbeszélésben. A műfajtipusról szóló régebbi értekezések a megjelenített történelmi korszak jelenségeinek

az emberek sorsában való tükröződését kérték számon: Spiró regényében Potrykowski hadnagynak a regény 56 oldalán át elbeszélte története révén kapunk képet az 1830-as felkelés után emigrációba kényszerültek hányattatásairól, sanyarú sorsáról. De az a tény, hogy P. hadnagyról és életéről ezek után talán csak egyetlen utalás erejéig esik szó, a mai történelmi elbeszélések horizontváltásait emeli be a regényszervező elemek közé. Hasonló eljárást azonosítunk akkor is, amikor a mű első két lapját kitevő látomásleírás hirtelen megszakad, s csak fejezetekkel később tudjuk meg, hogy kihez tartozik, azaz, hogy Towiański hallucinációjáról van szó. A regény szereplői közül senkinek sem lehet rálátása a XX. század eseményeire, így a világháborúkról és a vágyott Hon XX. század eleji létrejöttéről sem lehet képük, ezért az ezekre vonatkozó utalásokkal is csak egy késői narrátor szakíthatja meg a regény jelen idejében zajló történések elbeszélését. A pápára tett móríci hasonlat („a Pápa úgy ül a trónusán, mint az emberiség anyósa”, 261) felidézése pedig egyértelműen elbeszélői beszólás.

A regény rendkívül sok szereplőt vonultat fel, s a hozzájuk kapcsolódó kistörténetek, illetve gondolkodásformák elbeszélése/megjelenítése révén a korabeli franciaországi lengyel emigránstársadalom sajátos breviáriuma, színes arcképcsarnoka bontakozik ki, illetve jelenik meg előttünk, s ily módon akár a korabeli európai társadalmi mozgásokról is képet alkothattunk. Csak igen óvatosan merem leírni, miszerint ez az elbeszélésmód nagyon is erőteljesen reflektál a XIX. századi történelmi elbeszélésre, azon belül is a manapság annyiszor és oly sokak által olvashatatlanak minősített Jókai-féle történelmi regényre; mi több, annak – pl. a közepszerű, vagy kitalált alak főszereplői, a nagyformátumú történelmi személy háttérfiguraként való megjelenítése okán – egészen a scotti hagyományokig visszanyúló változatára.

Miért reflektál olyan erősen épp erre a regényhagyományra a jelenkori magyar történelmi elbeszélés, ha annyira követhetetlen és idejétmúlt? Én a magam részéről úgy vélem, a szemünk előtt alakul egy műfajtypus, olyan elbeszélésmód, amely a regényszervezés történelmi narratíváit érvényesíti, illetve valamilyen módon megjelennek benne a történelmi és kulturális emlékezet alakzatai, de a hagyományos értelemben vett történelmi regény eljárásait már olyan nagy mértékben módosította és deformálta, hogy annak egy – ma még – megnevezhetetlen transzmutációjává vált. Spiró nemcsak e hagyományba való illeszkedés közvetett eljárásaival él regényírás, pontosabban az 1990-ben, *A Jövevény* címen napvilágot látott mű újraírása közben, de a bevezetőben közvetlenül is megjelöli XIX. századi magyar előzményét: „Az új változat majdnem húsz százalékkal rövidebb, de miután a harmada új, és a többi szöveget is átdolgoztam, tépelődhettem, hogy új

címet adjak-e neki. A legtalálhatóbb címet Kemény Zsigmond, nagy elődöm a szekta-ábrázolás terén elírta előlem – »Rajongók« –, így lett »Messiások« (6). Meglátásom szerint – 1990-es visszhangtalansága mellett – az említett alakulástörténeti mozzanatokkal magyarázható *A Jövevény* újraírásának gesztusa: a mű most egy olyan történelmi elbeszélés vonulat rendjébe illeszkedik, melynek tapasztalata textuális eredetű: a másik irodalmi mű verifikálja hitelességteremtő eljárásait. A *Messiások* történelemről szóló beszédmódját is a XIX. századi történelmi elbeszéléshagyomány, így a *Rajongók* legitimálja.

A *Messiások* a szektáns létforma, a vallásalapítás és a nyomában kialakuló új világtérítés: a XIX. századi világtálatkító (forradalmi) törekvések kialakulásának történéseit, az európai ember sorsában való tükröződését jeleníti meg előttünk. A megjelenő romantikus ember világlátása egyrészt az irodalmi törekvéseket, másrészt a vele összefüggő nemzeti mozgalmak és forradalmak történéseit határozza meg. A romantikus „képlet”-nek megfelelően a *Messiások* világában is megképződnek a profétizmus és zsenikultusz terei. A „jövemény” Towiański a próféta álarcát ölti magára, míg körülötte (miként a szellemi vezérek körében általában) megjelennek, feladatot teljesítenek a valódi szellemi és politikai géniuszok, a gyakorlati zsenik és a modern entellektüel személyiségek. Towiański mellett/mögött Mickiewicz és Słowacki voltak/lettek volna a szellemi vezéregyéniségek, Januszkiewicz az anyagi jólétre is szert tevő mecénás. Gerson Ram az alulról jövő, feltörekvő, s a legszélesebb szellemi horizontot átlátni képes Tanítvány alakját testesíti meg, aki egyedülként érti meg a történelmi alakulásfolyamatokat, s az első is, aki kiábrándul mind a messianizmus tanaiból, mind a forradalmi eszmékből. Kivonulva a történelmet alakító mozgásokból, a meghasonlott-dekadens magatartás, a modern ember dezillúziós világtérítésének képviselője lesz.

Spiró Gerson Ram alakjának és történetének megformálása közben merített legtöbbet a XIX. századi történelmi regényhagyomány eszköztárából; a regény megjelenítette történelmi események ismeretlen mellékszereplőjét tette meg a regény tulajdonképpeni főszereplőjévé – a művészregény lehetőségeit kínáló Mickiewicz-történet, vagy Towiański, a XIX. századi álpróféta-jelenségek egyik legismertebb és történelmileg is hiteles alakja helyett. Azt a(z) – akár scotti elvnek is nevezhető – megoldást választotta, miszerint az egyszerű, hétköznapi (a befogadó szintjét képviselő) hős sorsa jelentette modell tükrözi/közvetíti a történelem alakulástendenciáit. E szerepkettősségről szóló elképzelésünket leginkább a regény első változatának argumentációja támasztja alá: *A Jövevény* címet viseli. Úgy tűnhet, a szektaalapító új Messiás „jövételét” jelzi, azaz Towiańskinak az

események színterén való feltűnését – később azonban kiderül, hogy még valaki érkezik Vlnából a Mester híveként: Gerson Ram, „e történet főhőse” (112), akinek neve „jövevény”-t jelent, s kinek főhős szerepét maga az elbeszélő jelöli ki.

Towiański kétségkívül ügyesen manipulál az emberekkel, amit erőteljesen érvényesít is. Élvezi szerepét – de mintha maga sem hinne személyiségének messianisztikus vonásaiban; emberi hiányosságait és gyarlóságait igyekszik elrejtteni. Leginkább a megbízás (pl. Skrzynecki tábornokra bízva tanainak kéziratát – jellemzően nem Mickiewiczre, hiszen ő rögvest felismerné gyengeségeit; Januszkiewiczet anyagi szempontból használja ki) és a helyettesítés (nem véletlen küldi Gerson Ramot Rotschildhez, XVI. Gergely pápához és Jeruzsálembé – mivel maga nem képes térítői feladatokra, s azt is tudja, hogy – Rammal ellentétben – sohasem fogadná a pápa) eljárásaival kerüli el a lelepleződést. Mickiewicz szellemi fölénye, költői zsenialitása igazi veszélyforrás számára. Kihasztnálja népszerűségét, hatását az emberekre (leginkább általa „üzen” híveinek); de féltve őrzi tőle a vezető szerepet. Sem írói, sem logikai készsége nincs. *Beszélyének* (tanainak) szövege Mickiewiczet valósággal kétségbe ejti: „Zavaros, zagyva, összefüggéstelen, kaotikus, henye, homályos, rosszul megfogalmazott, kusza az egész, a Mester nem tudott írni, de mégis a Mesteré!” (198). Leginkább a szerepek felosztásával (azaz az emberi kisszerűség) kihasztnálásával (pl. Hetek és Örök társasága), az intellektuálisan alkalmas emberek mellőzésével őrzi meg vezető helyét a közösségben; az emberi butaságot és kapzsiságot, a hányattatott sorsúak csodaváró hajlamát fordítja saját céljai javára.

Gerson Ram – intellektuális képességeinél, tehetségénél és beszéd-készségénél fogva: az igazi papi-profétai alkat, aki képes a pápát, a rabbiat meggyőzni – ha nem is arról, hogy a földön jár az új Messiás, de az európai ember elkeseredettségének mértékéről, kiúttalanságáról és a belőle következő miszticizmusigénye mértékéről. Ugyanakkor Towiański ravasz húzása, hogy egy (kikeresztelkedett) zsidó fiú rajongására és bámulatos szótehetségére támaszkodik – hiszen hívei (ötvennél ritkán vannak többen) származása miatt sohasem fogadnák el vezérül. Gerson Ram (kezdetben legalábbis) végtelenül jámbor alkat. Büntudatánál („apagyilkos” – Towiański büntudatébresztő ráhatása révén hiszi magát annak), misztikus világképénél, ihletett rajonságánál fogva a legteljesebben befolyásolható. Az ő tudatában képződik meg és áll össze a messianizmus fogalomrendszere, s ha Towiańskiban az Úr eljövetelét azonosítja, maga – igaz öntudatlanul – jézusi alkatként nyilatkozik meg. Nem véletlenül riadnak meg a rabbi és más hatalmi előjárók szentföldi igehirdetéseitől, hiszen szemmel

láthatólag képes a tömegekre – legalábbis a bizonytalanokra és a kiábrándultakra – hatni. Az álmessiás Towiański legátlátszóbb manipulációja, ahogy megpróbálja Ram sikerét (fogadta és beszélt vele a pápa) a visszájára fordítani és szégyenként, sikertelenségként elkönyvelni – ehhez az emberi irigység nagyon alkalmas talaj.

A *Messiások* világa jól tükrözi a történelem során megképződő tömeghisztériák és ideológiák térhódításának folyamatait: a demagógok és álpróféták érvényesülésének útját, a tömegek befolyásolásának eszköztárát – az aktuális hatalom téves ellenintézkedései kreálta mártírontudatot. A Mestert kiutasítják Párizsból és Rómából is, tanait betiltják, ellencsoportok (pl. Feltámadottak) létesülnek ahelyett, hogy hagynák az észrevétlenség, a figyelemre nem méltatás jelentéktelenségébe süppedni a kezdeményezést. De – miként az elbeszélő kommentálja –: „Nem sejtették a Feltámadottak, hogy az álmessiások, a szekták és a kvázi-vallások kora jött el, hogy immár a nemzeti eszmében és forradalmak korában élnek. Buzgón gyűjtögették a Mesterről az adatokat, és faggatták volna a gyóntatószékben híveit tovább, de azok már egymásnak gyóntak óvatosságból” (196).

Miként a romantikus világkép és nyelv – amelynek létrejöttéről és majdani csődjéről szól – a regénynek is meghatározó szervező elve a kétely és az ironia. Önironikus gesztus Towiański részéről, ahogy kiutasítását követően – számár helyett – kecskeháton hagyja el Rómát. A dúsgazdag Rotschild, miután végighallgatta Ram térítő beszédét (tulajdonképpen megérti a messianisztikus tanokat), távozása előtt odaszól Ramnak: „maga is jobban tenné, ha gründolna valamit” (231). Ramban már a kezdet kezdetén megfogalmazódik a kérdés, de még nem a kiábrándultság érzetével, miszerint miféle Messiás az, aki a legkispolgárabb családi életet éli: sorra nemzi a „bömbölő” gyerekeket. A Mester és a híveinek csoportosulása, a Kör soraiba tartozó „szent asszonyok”, így Xawera ténykedése is – enyhén szólva – kétes. De a kiábrándulás röhejesen harsány pillanata egy frankfurti lepusztult fogadó budiajtaja előtt következik be. Ram a sorára vár a reterát ajtaja előtt, amikor „motozás bentről, fíngás, nyögés, megint motozás, deszkanyikorgás, vaspántnyikorgás” (217). Ram elborzadva vonja le a következtetést: „A Mester: ember!” (Uo.)

Az elbeszélő szerint nehéz lenne megállapítani, mikor következett be Gerson Ram prófétai lelkében a messianisztikus tanokkal való meghasonlás – miután Mickiewicz kiteszi a Körből, mások hasztalan próbálják meg többször is visszatéríteni. Későbbi élete a visszája annak, amiben korábban hitt. Néhány év angliai munkáslét után – váratlanul és érthetetlen módon meggazdagodik. „Felismerte volna, hogy addig hittel kereskedett, s most vegyi anyagokkal kell kereskednie? Felismerte, hogy nyelvtudása

és különféle népek mentalitásának ismerete tőke, és okosan forgatva sikeres anyagbeszerző lehet, a Brit Világbirodalom dicsőségére? Így kellett történnie” (639). Időközben lezajlanak és vereséget szenvednek az európai forradalmak. Ram, aki ekkor már „...úgy festett kövéren a kurta lábaival, mint a karikatúrák burzsoáábrázolásai” (642) Spinoza *Etikáját* és a Mickiewicz *Összest* olvasgatja – ez utóbbit leginkább azért, mert egy sohasem volt lengyel nemesi világról fest képet, s Ram ekkor már jól tudja, hogy nincs „Haza másképpen, csak Meseként” (642). Kedvtelésből a Brit Múzeum könyvtárába jár, ahol egy tömzsi, nagy szakállú német forradalmárral (hozzá lehet rendelni egy durva referenciát!) vitatkozik arról, vajon kiválasztott-e a munkásosztály.

A történelmi tényyszerűsége megjelenítésének eljárásairól és a történelmi regény létformájáról a regény áttételes szinteken tudósít. Egyrészt – miként az idézett részletben a Mickiewicz-féle „Mesehaza” – arról szolgál adattal, miszerint a történelmi-kulturális emlékezet alakzatai az újabb kori történelmi regényekben textuális eredetűek, nem szükségszerűen, sőt egyáltalán nem valóságreferenciákon alapulnak. Másrészt elbeszélői szinten többször is történik rá utalás: bizonyos történetekre (pl. Gerson Ram londoni életére) semmilyen valóságos tény nem utal, nincs rá vonatkozó adat: az elbeszéltek ekképp sohasem történtek meg, de megtörténhetek volna. Arra az ismert XIX. századi regényanekdotára (a szigetvári hős zsebbe süllyesztett száz aranya!) gondolhatunk, miszerint a történelem úgy is alakul, ahogy azt a történetírók (regényírók?) megírják.

